

UĞUR BİRYOL • Gurbet Pastası

UĞUR BIRYOL 1979'da Çamlıhemşin'de doğdu. İlk ve orta öğrenimini Trabzon'da, yüksek öğrenimini Ege Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nde tamamladı. *BirGün* gazetesinde çalıştı. *Atlas, Ulusoy Travel, Yolculuk, Geo, Hürriyet Seyahat, Magma, Express, Birikim, Bianet, Taraf* ve *Radikal* gibi çeşitli mecralarda yazdı, yazıyor. İletişim'den *Gurbet Pastası* (2007), "*Karardı Karadeniz*" (derleyen, 2012), *Karadeniz'in Kaybolan Kimliği* (derleyen, 2014), *Kazım'ın Sevdası* (2015), *Kaçkarlar'da Bulut Olsam* (2017) adlı çalışmaları çıktı. Çamlıhemşin'de Livera Kitabevi ve Kafe isimli bir mekân işletiyor ve sahibi olduğu Pokutsal Tur Seyahat Acentesi ile bölgede tur rehberliği yapıyor. Karadeniz'le ilgili birçok projede danışman olarak faaliyet gösteren yazar, *Doğakaradeniz* dergisinin yayın koordinatörü.

ubiryol@gmail.com

İletişim Yayınları 1220 • Memleket Kitapları 13

ISBN-13: 978-975-05-0491-4

© 2007 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1-6. Baskı 2007-2017, İstanbul

7. Baskı 2020, İstanbul

EDİTÖR Tanıl Bora

DİZİ KAPAK TASARIMI Ümit Kıvanç

KAPAK Suat Aysu

KAPAK FOTOĞRAFI Oturan: İbrahim Tarakçı,

Meram Pastanesi, Ankara, 1950'li yıllar

ARKA KAPAK FOTOĞRAFI Ahmet Balsüzen, Halil Gülay Cebeci,

"Ulus Pastanesi, 1979" (Lale Gülay arşivinden)

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Serap Yeğen

BASKI Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 45030

Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, B Blok, 6. Kat, No: 4NB 7-9-11

Topkapı, 34010, İstanbul, Tel: 212.613 38 46

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,

Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

UĞUR BİRYOL

Gurbet Pastası

Hemşinliler,
Göç ve Pastacılık

GENİŞLETİLMİŞ BASKI

*Amcamı kaybettikten sonra
bizden hiç ayrılmayan Hanife Biryol'a;
nam-ı diğer Hepe'ye..*

İçindekiler

Teşekkür	9
Önsöz / ERHAN G. ERSOY	13
Yüksek Dağların Sahipleri Hemşinliler ve Pastacılık	25
Rusya'dan Tahran'a... Gurbet Hikâyeleri	63
Hemşinliler ve Pastaneleri	125
Vitrinin Arkasındakiler: Ustalar Anlatıyor	227
Sonsöz / AKİF KURTULUŞ	259

TEŞEKKÜR

Bu kitap için en başta Tarakçıoğlu Hursit Ađa'ya teŖekkür etmeliyim. Çünkü o Tarakçıoğlu Konağı'nı inşa etmeseydi, ben o konağın yapılıŖ öyküsünü merak etmeyecek ve bu kadar hikâyeyi toparlayamayacaktım. Tamamen bu “merakla” yola çıktığımı söyleyebilirim. Tabii, soğuk bir Ankara sabahında İletişim Yayınları'nın Selanik Caddesi'ndeki yerinde kısa bir sabah sohbetinde, bu projeyi, bahsettiğimden beri desteğini hiç ama hiç esirgemeyen, bana sürekli iş çıkararak, evet yoran, ama bunun, neticede “kitabın iyiliği” için olduğunu bildiğimden kendisine her daim minnettar olduğum Tanıl Bora en büyük teŖekkürü hak ediyor.

Kadim işsizliğimde, hayatın getirdiği sıkıntılı anlarda bu kitap projesi beni ayakta tuttu.

Bu vesileyle benim gibi bir amatöre kitabı yayımlama Ŗansımı veren İletişim Yayınları'na; elbette gurbet hikâyelerini anlatanlara, Erzurum'daki HemŖin Pastanesi'ni kitaba dahil etmeme çok büyük katkısı olan *Sırtçantam* dergisi editörü Yelda Baler'e; Türkiye'nin en enteresan isimli dershanesinin (Alaca Karınca!) sahibi Devrim Melekođlu'na; pastacılık-

la ilgili açıklayıcı yazısını kitaba aldığım *Çalışkan Kadınlar Ülkesi Hemşin* kitabının yazarı ve şimdilerde *Birgün*'de meşakkatli bir görevi, okur temsilciliğini yürüten meslektaşım ve hemşerim Adnan Genç'e; "Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Hemşin'de Yaylacılık" tezinden yararlandığım ve kitabın önsözünü yazma nezaketini gösteren Hacettepe Üniversitesi Antropoloji Bölümü'nden Yrd. Doç. Dr. Erhan Gürsel Ersoy'a; kendisine ulaşmak çok zor olsa da, hemşerilik kontenjanından faydalanıp, soluğu yanında aldığım görüşlerini aktarıp, hatalarımı gösteren "meşgul şair" Akif Kurtuluş'a; kitapla ilgili söyleşimizde arşivini paylaşan ve Hemşinlilerin gurbetini sosyal açıdan değerlendirmeye çalışan, bir zamanlar tek başına çıkardığı *Seyran* dergileri hâlâ konuşulan Şakir Oktay Sönmez'e; kitabın olmazsa olmazlarından olan fotoğraflar için arşivlerini paylaşan, aile albümlerini açan Metin Gültan, Fethi Yücel, Mustafa Şişman, Dursun Gülay, Sema Akçam, Hanife Gülay, Çiğdem Tarakçı, Emine Şişman, Hüseyin Alemdar, Salih Gülas, Faik Okan Atakcan, Enver Tarakçı, Şinasi Şişmanhasanoğlu, Süleyman Eren, Reyhan Pelit, Murat Şanal, Dr. Yusuf Işık'a; Hemşin Pastanesi fotoğrafları için İsmail Şahinbaş ve Duygu Özsoy, Çamlıhemşin-Hemşin Vakfı, Konaklar-Ortan Derneği'ne ve fotoğrafları bilgisayara aktaran, şimdilerde *DoğaKaradeniz* isimli şahane dergiyi çıkarmakla meşgul arkadaşlarım Murat Yağcı ve Ali Akgün'e; ses kayıt cihazlarını benimle paylaşan Cengiz Ekiz, Şafak Altan ve Nilay Erbalaban'a sonsuz teşekkürler.

Kitap çıktıktan sonra ve sonrası baskılarda yazılarıyla ve haberleriyle destek veren *Milliyet* gazetesinden Güngör Uras'a, *Sabah* gazetesinden Figen Yanık'a, değerli araştırmacı ve halkbilimci aynı zamanda hekim Özhan Öztürk'e, değerli meslektaşım Sinan Doğan'a, *Akşam* gazetesinden Nedim Atilla'ya, yine değerli yazar arkadaşım Selçuk Küpçük'e, *Express*'teki güzel yazısı için Murat Meriç'e, *Bianet*'e, *Bir-*

gün'e, *Metro Gastro* dergisinden Nilhan Aras'a, *Yemek ve Kùltür* dergisinden Ahmet Uhri'ye ve kitaba anlam katan yazılarıyla, yorumlarıyla, destekleriyle tüm arkadaşlara, okurlara ve aileme de bir kez daha teşekkür ediyorum. Son olarak kitabın belgeselleştirilmesi için var gücüyle emek sarf eden Semih Kaplanođlu, Funda Aras ve Kaplan Film ekibine de sonsuz teşekkürler...

UĞUR BIRYOL

ÖNSÖZ

Hemşinlilerle ilk, Kaçkar zirvesine tırmanmak amacıyla gittiğim 1985 yılında tanışmıştım. Sisli zirveleri, dağ gölleri ve zengin ormanları içinden köpürerek akan dereleriyle insanı büyüleyen bir coğrafyada yaşayan bu halkla tanışmanın yarattığı o anki gizemin, beş yıl aradan sonra mesleki bir ilgiye dönüşeceğini o zamanlar kestiremezdim. Ancak 1990 yazında doktora tezimin saha çalışması için tekrar Kavrun yaylasına ulaştığımda bu kez Kaçkar buzulunu tırmanmaktan daha zor ve meşakkatli bir niyetin peşinde olduğumu biliyordum. Zira alan çalışmamın amacına ulaşması için neredeyse tüm yayla sezonunu onlarla birlikte geçirmem gerekiyordu ve bunun “Kaçkarlar’a keyifli bir yolculuk” için yapılan ziyaretle uzaktan yakından ilgisi yoktu. Gerçekten de bu hayatımın en zorlu deneyimlerinden biri oldu. O deneyimden bu yana aradan 17 yıl geçti ve Hemşin halkı ve coğrafyası üzerine düşünmek ve yazmak neredeyse akademik kariyerimi baştan aşağı biçimlendiren bir meseleye; hani neredeyse kronik bir tutukluluk haline dönüştü.

Ne var ki, 2004 yılı yazındaki son ziyaretimde, tanımak-

ta güçlük çektiğim daha doğrusu inanmakta ve kabulde güçlük çektiğim müdahale ve değişmelerin yaşandığı bir Kavrın yaylasıyla karşılaştım; daha kötüsü bu müdahale süreci Hemşin coğrafyasının büyük bir bölümünde yaşanmaktaydı ve Ayder merkezli bir turizm salgını yörede büyük bir değişim (tahribat) rüzgârı estiriyordu. Yani bir dönem beni o coğrafyaya tutkuyla bağlayan “Hemşin gizemi” artık tahrip edilir bir biçimde “çözülmüş” görünüyordu. Bu çözüme zamanlarına kadar sisli Kaçkar dağlar onları çokça yabancı gözlerden ve dış müdahalelerden saklamıştı. Onlar da bu gizliliğin verdiği kültürel özerkliği uzun süre yaşayabildiler: Gerek Vartavor şenlikleriyle gerek Hodoçla ya da güz göçü şenlikleriyle, horonları ve atma türküleriyle kendi kültürel geleneklerini uzun süre herhangi bir dış müdahale olmaksızın yaşatabildiler. Gerçi Hemşinliler uzun yıllar önceden kendi kültürel coğrafyalarının ötesine çıkarak önceleri yurtdışına göçle, Cumhuriyet yıllarında da özellikle batıdaki Anadolu kentlerinin büyük bir bölümüne yerleşerek kalabalık bir gurbetçi nüfusu oluşturmuşlardı. Ancak onlar da her yaz geri döndükleri coğrafyalarında kültürel kimlikleri ve gelenekleriyle hep baş başaydılar. Kentlere göç edenler, yeni topluma kenar mahalle ya da gettolarda yaşayan işsiz ya da vasıfsız işçiler ya da işportacılar olarak değil de, ağırlıklı orta sınıfla burjuvazinin, yani varlıklı kesimlerin yaşadıkları kalburüstü semtlerin bulvarlarındaki pastanelerin çalışanları veya sahipleri olarak eklemlediler. Deniz Atı, Funda, Körfez, Sevinç, Milka, Flamingo, Puding, Zürih, Leda gibi isimlerle kendilerini, daha doğrusu yerel kültürel kimliklerini öyle iyi gizlemişlerdi ki, bu her gün önünden geçtiğimiz, alışveriş ettiğimiz pastanelerin sahipleri olduklarını uzun süre bilemedik. Bugün ise, Hemşin, Palovit¹ (eski Puding), Se-

1 Küçükkesat'taki bu pastanenin ismi, yakın zamanlara kadar Puding'di. Geçtiğimiz yıl değiştirilerek, üzerinde sembolik bir çam ormanı ve yayla evlerinin bu-

render, Nalya, Pilita, Liva² gibi isimlerle günümüzde moda olan ya da popülerleşen yerel-kültürel isim ya da simgele- re yöneldiklerini görüyoruz. Ankara’da, oturduğum semtte- ki küçük bir pastane önündeki servis aracının arka camına italik harflerle “*Hemşinli*” yazdırmaya varacak denli gururla kültürel kimliklerini açığa vurmalarını sağlayan yeni bir sü- reç bu. Bunun arka planında 1980’lerden bu yana yükselen yerel kimlikler modası var şüphesiz. Ancak asıl Doğu Kara- deniz’e yönelen kitle turizmiyle birlikte Hemşin halkı ve kül- türünün de medya vasıtasıyla geniş halk kitlelerine ulaşma- yı başardığını söyleyebiliriz. Öyle ki, Hemşin kültürünün ki- mi özellikleri olan tulum, horon ve özellikle Hemşin kadı- nına özgü puşi bağlama tarzı, son yıllarda sadece Ayder ve Kaçkar Dağları’nın değil, Doğu Karadeniz bölgesi geneline yönelik bütün turizm amaçlı tanıtım faaliyetlerinin vazgeçil- meyen birer folklorik unsuru haline geldi. Oysa daha 1990’lı yıllarda kendilerine nerelisin diye soranları ya Doğu Kara- denizli ya da Rizeli gibi genel coğrafi referanslarla geçiştiriyor, en fazlası Çamlıhemşin cevabını veriyorlardı. “Hemşin- li misiniz, Hemşin’in neresindensiniz?” diye sorulduğunda ise şaşkınlıkla karışık bir kuşkuyla bunu nereden bildiğini- zi ya da kimlerden nasıl öğrendiğinizi sorarlardı. Daha ilgin- ci bu soruyu soranın ancak yöreden ya da kendilerinden bi- ri olabileceği öncülüyle soruya soruyla karşılık verilir, ken- dilerini “ele vermeden” önce sizin “kimlerden” olduğunuz sorulurdu.

lunduğu ışıklı bir tabela ile birlikte sahiplerinin Çamlıhemşin’deki yaylasının ismi olan Palovit yapıldı. Ancak aynı tabelanın altında eski isimleri olan Pu- ding’i de fazla göze batmayacak şekilde muhafaza ettiler. Bu değişime rağmen pastane muhtemelen aynı cadde üzerinde açılan Liva pastanesi ile rekabete da- yanamayarak kapandı

- 2 Liva isminin kökenini bir çalışanı, Rize’de karlara ilk güneş ışığının vurması anındaki erime halini anlatan yerel bir terim olarak açıklıyor. Faruk Benli’nin *Lazca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük*’te (Kebikeç Yayınları, İstanbul, 2004: 112) ise ‘kar suyu’ olarak geçiyor.

Hemşinlileri daha da ilginç bir konu haline getiren pastacılıklarına gelince, bu mesleği şüphesiz memlekette ilk icra edenler onlar değildiler. Ancak bir şekilde bu meslekle birlikte adları en fazla anılanlar Hemşinliler oldular. Peki Hemşinliler neden başka bir mesleği değil de özellikle pastacılığı seçtiler? Gerçi fırıncılık, lokantacılık, otel ve kafeterya işletmeciliği gibi alanlarda da hatırı sayılır bir Hemşinli girişimci bulunduğu söyleniyor ancak bunların hiçbirisi pastacılık kadar bu halkla özdeşleştirilmemiştir. Dahası bir zamanlar pastanelerine layık gördükleri bu isimler, Flamingo,³ Leda, Zürih ya da Milka isimleri neyi ifade ediyordu ya da nereden geliyordu? Neden bu isimler bir zamanlar yerel olanlara tercih edildiler? Bunda, pastacılığı yurtdışında özellikle Rusya, Polonya ve İsviçre gibi ülkelerde öğrenip meslek edinmiş olan ilk göçmen grubun o ülkelerde kazandıkları görgünün rolü büyük olmalı diye düşünüyor insan. Daha doğrusu bu isimleri ilk koyanlar pastacılığı öğrendikleri ve/veya icra ettikleri yabancı ülkelerden gelen kuşak olmalı. Buna ilaveten onlar önceleri pastanelerini kentlerin kenar mahallelerinde, varoşlarında değil, aksine kentlerin en işlek cadde ve bulvarlarında açtılar. Bu en azından '50'li, '60'lı yıllarda kurulan pastaneler için böyleydi. Çünkü pastaneler o yıllarda daha çok burjuvazi-

- 3 Bu pastanenin kuruluş yılı 1955 ve Ankara'nın eski ve prestijli pastanelerinden biridir (sahipleri ve çalışanları, zamanında Kızılay'daki şömineli şubelerinde Celal Bayar'ı ağırladıklarını söylüyorlar). Bugün Tunalı ve Kızılay'da şubeleri bulunuyor. Pastanenin ilk kurucusu Ankara doğumlu ve Hemşinli olmayan bir girişimci; kendini Ankaralı olarak tanımlıyor. Hemşinli bir ortağı da olan bu işletmeci Flamingo ismini yurtdışında bir otelde peçete üzerindeki figürden esinlenerek koymuş. Flamingo isminin gerekçesini ise şöyle açıklıyor: "Flamingo her yerde flamingodur, nereye giderseniz gidin değişmez. Yerel isimler bu işe yakışmaz bunu koyanlar daha ziyade Lazlardır. Serender, Pilita bunlar Laz işletmeleridir." Bir başka çalışana göre "yerel isimlerin konması doğru değil çünkü bu isimlerin anlamını başkalarının bilmesi mümkün değil." Aynı şahsa göre "yerel isimlerin Lazlar tarafından kullanılması bir tür milliyetçilik"tir. Eski işletmeciler pek tasvip etmeseler de günümüzde böyle bir modanın bulunduğunu kabul ediyorlar.

nin, yani görece yüksek tabakaların tüketim kalıpları arasında yer alıyordu. Hatta bunlar arasında (örneğin, Flamingo, Milka ve Reyhanlar gibi) bir dönem Cumhurbaşkanlığı resepsiyonlarına hizmet vermiş olmalarıyla tanınan isimler bulunmaktaydı. Dolayısıyla böylesine yüksek tabakadan çevrelere ürün ve hizmet sunmanın gereği olarak ona uygun bir etiket taşımayı tercih etmişlerdi denebilir. Şüphesiz bunlar arasında Avrupa deneyiminden öykünmelerle ya da esinlenmelerle seçilmiş isimler de olmalıydı. Yaygın diğer bir meslek olan fırıncılığın yeri ise bundan önemli ölçüde farklıydı. Zira pastacılıktan farklı olarak ekmek, özellikle alt tabakadan insanlarla birlikte tüm toplumsal kesimler için üretiliyordu ve bir işletme olarak iktisadi yönden getirilerine karşılık belirgin bir toplumsal statü ayrışması bahsetmiyordu; dolayısıyla bu işletmelere Kaçkar fırını gibi yerel isimler konmasında bir sakınca da yoktu. Lokanta, büfe ve kafeterya gibi işletmeler de bu açıdan fırıncılıkla hemen hemen aynı konumdaydılar. Gelgelelim pastacılık, yüksek tabakadan insanlarla münasebetin gereği olarak böylesine farklı bir statüye ayrışmayı mümkün kılan bir mesleki uzmanlaşma alanıydı. Bu açıklama akla mantıklı geliyor. Ancak yerel kültürel kimliğin yani farklılıkların gizlenmesinin Hemşinli özelinde başka ya da diğer bir nedensel açıklaması daha bulunuyor ki, bu “kültürel farklılıklarını ön plana çıkarmadan toplumsal hayata asimile olmayı seçmeleriyle” ilgili. Henüz kentlere göç ettikleri ilk yıllardan başlayarak bir meslek grubu halinde örgütlenmeleri nedeniyle Hemşinliler toplumsal sisteme asimile olma yolunu seçmişlerdi. Hemşin seçkinlerinin etnik kimliklerini gizleme yönündeki genel tutumlarının başlıca bir nedeni de buydu. Hemşinliler, pastacılık sayesinde ulus-devlete entegrasyonlarını kolaylaştıracak uygun bir örgütlenme biçimi elde etmişlerdi ve önceleri “akraba ve hemşeri dayanışması” ile başlayıp

gelişen süreç, kapitalistleşme ve örgütsel bağların gevşemesiyle birlikte yabancı (Hemşinli olmayan) unsurların da geçişine izin verdi. Bu nedenle günümüzde büyük işletmeler hemşeri istihdamından çok, kökeni ne olursa olsun kalifiye eleman yani usta pastacılar peşindedirler. Yani kuruluşun ya da işverenin menfaatleri, etnik dayanışmanın ötesine geçmiş bulunmaktadır. Diğer orta ve küçük işletmelerin yakınmaları da bu yüzdendir ve elinizdeki kitapta bunun dile getirildiği çeşitli röportajlar da bulunmaktadır.

Peki pastacılar olarak bu meslek grubunda Hemşinliler ne zaman ve nerede örgütlenmeye başladılar? Bu sektöre Hemşinli damgasını ya da etiketini vurmak nasıl mümkün oldu? Bunun tarihinin en azından birkaç kuşak öncesine, Osmanlı dönemine kadar uzandığı biliniyor.

Tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu ekonomisinin de kriz yılları olan Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde, Hemşinliler dedelerinin Rusya'da ve diğer komşu ülkelere göçle edindiği zanaatkarlığa bağlı olarak köylülükten esnaflığa ve zamanla sahibi oldukları pastane ve fırınlarla sermayedarlığa olan sınıfsal değişim sürecine girmişlerdi. Hemşinlilerin yurtdışında sadece pastacılığı öğrenmekle kalmayıp, Ruslarla ve Polonyalılarla evlendiklerini de öğreniyoruz; dahası birçoklarının akrabalarının hâlâ orada yaşadıklarını da. Aslında toprağa dayalı geçimin zor olduğu Doğu Karadeniz köylerinde iş göçü, sadece Hemşin halkı değil tüm Rize ve Artvin yöresi insanları için söz konusuydu. Ne ki bu gruplar içinde fırıncılık belki ama pastacılıklarıyla (yörede) nam salanlar Hemşinliler olmuştur. Her ne kadar zamanla bu sektörde Kastamonulular, Çankırlı ve Sivaslılar da başarılı olmuşlarsa da bu işi ülkeye ilk getiren ve en iyi bilenlerin kendileri olduklarından hiç şüpheleri yoktur. Fırıncılık daha yaygın bir zanaat olarak öteki gruplar tarafından da icra edilmekteydi ve pastacılık kadar prestijli bir

yere de sahip değildi. Başka bir deyişle fırıncılık bir zanaattı ama pastacılık Hemşinlinin gözünde bir sanattı.

Hemşin halkının bugünkü konumunda yani yayla turizmi bir umut olmadan önceki başlıca gelir ve güvence kaynakları pastacılıktı denilebilir. Ancak onları pastacı yapan şey kuşaklar öncesine uzanan gurbetçilikleri oldu. Öyle ki, Hemşinliler bugün sahip oldukları konaklarla, pastane ve diğer işletmeleri bir zamanlar gurbette edindikleri servetlerle sağladıklarını bugün dahi gururla dile getirirler. Gerçekten de Hemşinli olmanın gururu, erkek çocuklarını (uşakları) kente pastacılığı öğrenmeye, meslek edinmeye göndermiş ana-ların, ezik olmayan ama gönençle karışık buruk bir vurguyla dillendirdikleri “gurbet uşağı” betimlemesi içinde saklıdır. Gurbetçilik, hem önüne geçilemeyen bir yazgı hem de umuttur. Bu nedenle Hemşin köylerinde buluş çağına gelen erkekler kentlerdeki pastacı akraba ve ahbabların yanına bu sanatı öğrenmeye gönderilirler. Bu hem geride kalanların güvencesi hem de ileride kuracağı kendi ailesinin geleceği açısından zorunlu bir göçtür de; Pazar Hemşinlisi bir kadının dile getirdiği gibi:

“Köyde oturan erkeğe kız vermeyiz. Gurbete gidip para kazanacak, ev bark sahibi olacak ki evlenebilsin.”⁴

Gurbetçilikten duyulan yakınmaya karşın Hemşinlinin gurur kaynağı oluşu, büyük kentlerde iş kurmuş yani pastane sahibi olmuş erkeklerde daha bariz olarak görülen bir durumdur. Bunlar yaz aylarında dinlenmek ve özlem gidermenin yanı sıra Hemşin’de kalan hanelerinin kimi ihtiyaçlarını karşılamak üzere memleketlerini ziyaret de ederler. Özellikle yayla ortası şenliği olan Vartavor, esasen gurbet-

4 Kaynak: Bahıkcı, Gülsen (1997) “Rize/Pazar/Akbucak, Ortayol ve Uğrak Köylerinin Etnik Yapıları” (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara: AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Halkbilim Anabilim Dalı, s. 51.

ten gelen hane üyelerinin ve akrabaların katılımıyla şenlenen ve önem kazanan bir şenliktir. Genç kızlar şenlik boyu vurulan horonlarda, gurbetten gelen iş-güç sahibi erkeklerin, “maaşallah dibi”nden kendilerini izleyen analarına görücüye çıkma fırsatı bulurlar. Köylerin aksine yaylalarda oluşan bu topluluk kozmopolittir ve eş seçmek için en ideal zemindir. Yayla şenlikleri, bunu yanı sıra Hemşinli kimliği etrafında nüveleşmeyi ve toplumsal birliği yeniden tesis etmek gibi oldukça önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

Hemşinli erkek gurbette para kazanıp ailesinin geçimini ve geleceğini güvence altına alarak, hane halkının tarım ve hayvancılığa dayalı geleneksel işgücünden önemli ölçüde bağımsız hale gelmiştir. Hele o artık bir pastacı ise, bir sanatkârdır da ve toplumsal olarak kendini başka bir statüye yerleştirme eğilimindedir. Bu durum, kadın ve ailenin diğer bireyleri tarafından da onaylanıp desteklendiğinden, kentten Hemşin'e yaylaya gelen erkek genelde dinlenir; ancak para getiren ya da ev onarımı gibi küçük ve kimi teknik işlerle ilgilenir. Dahası zamanının büyük bir bölümünü ilçede, Ayder'de hatta bazı yaylalarda dahi açılmış olan kahvehanelerde geçirir. Yaylada olsun başka yerde olsun onları yük taşıyan nadiren görebilirsiniz. Zira bu eylem erkek için onur kırıcıdır. Kimi modern gezginlerin günlüklerinde ya da Kaçkar Dağları ekspediyon raporlarında yüklerini taşımayı reddettikleri için onlardan “aristokrat tavırlı”⁵ insanlar olarak bahsedilmesine bu nedenle şaşmamak gerekir. Yaz kış Hemşin'de kalan diğer hane üyeleri, özellikle kadınlar ise günlük rutinin yanı sıra çay dahil tarıma dayalı üretimin asil taşıyıcılarıdır. Odun, ot ve gıda maddeleri gibi ağır yüklerin taşıyıcısı da çoğunlukla kadınlardır. Ancak, onlar daha çok erkeklerinden onlara düşen destek ve güvenceleri yerine ge-

5 Bkz. Fedden and Goodfellow (1964) “Kaçkar (North Eastern Turkey)”, *Alpine Journal*, LXIX, 129-132.

tirmedikleri zaman yakınrlar. Yani gurbetten para göndermedikleri, ot biçmeyle ve yaşlılarının şikâyetleriyle ilgilenmedikleri zaman. Bir Hemşinli kadına, “her işe sen koşuyorsun, kocan neden sana yardım etmiyor, yükleri neden ona taşıtmıyorsun?” diye soracak olursanız kendisinden genellikle şöyle bir karşılık duyarsınız: “O bütün yıl şehirde çalıştı, para kazandı, ailemizin direğidir. Şimdi tatilde, dinlenmek hizmet görmek hakkıdır.” Elbette kadın bu dinlenme hakkını kendine görmeyen ve her zaman çalışan bir cinsiyet olarak eşitsiz bir konumdadır. Ama erkeğine yük taşıtmayacak kadar onun gurbette edindiği statüye saygılıdır. Mamafih, Hemşin’de kalmış ve çiftçilikle iştigal eden bir erkeğin konumu biraz farklıdır; onları yük taşırken, nadir de olsa tüm yayla işlerini üstlenirken, hatta yemek yaparken görebilmek pekâlâ mümkündür. Ancak son tahlilde erkek egemen ideoloji bu gibi durumlara fazla tolerans göstermeyecek denli katı ve baskılayıcıdır. Bu işleri yapan erkeklerle çoğu zaman gıyaplarında dalga geçilir, hatta karşılaşıldığında arkalarından laf bile atılır.

Peki kimdi bu Hemşinliler? Hemşin kelimesi, yakın zamanlara kadar çoğumuz için Rize’nin bir ilçesi olmanın ötesinde bir anlam ifade etmiyordu. Dahası kendini bu isimle (Hemşinli) tanımlayan insanlar dışında bir de yaşadıkları coğrafyada kıyı komşuları Lazlar için tanıdık ve bilindik bir isimdi. Büyük kentlerde onlara ait pastanelerden alış-veriş edenler dahil büyük bir çoğunluk, Hemşinli diye bir grubun varlığından uzun süre haberdar olmadılar. Bugün hâlâ Hemşin ismini Çamlıhemşin gibi yaşadıkları coğrafya referanslı (tıpkı Maçkalı, Ofllu, Reşadiyeli vs gibi) bir isimlendirme yani “memleket” söylemi gibi algılama hatası bulunuyor. Oysa memleketlerine ya da yaşadıkları coğrafyaya Hemşin adının verilmesi, kendilerini bu isimle adlandıran bu halkın varlığından ötürüdür. Mamafih, Çamlıhemşin ilçesinde yaşayan

Lazlar kendilerine Hemşinli demezler. Hemşinlilerin farklı bir etnik grup olduklarının büyük çoğunluk tarafından bilinmemesinin nedenlerinden biri belki de batıda kozmopolit kentlerde yaşayanların bütün Karadeniz halklarını yaygın ve de baskın bir Laz stereotipi içine sokmalarıdır. Oysa gerek Lazlar gerekse Hemşinliler birbirlerinden kesin bir şekilde ayrı tutarak, kendilerini ayrı bir grup olarak tanımlamaktadırlar. Ama bence gizli kalmayı tercih etmelerinin arka planında kısmen Hemşinli kimliğinin etnik kökeninde yatan Ermeni soyundan olma iddiaları ve bunun yarattığı toplumsal şüphecilik de rolü bulunuyor gibidir. Hemşinli, bu köken fikrini resmî ideoloji açısından sakıncalı bir öteki ile özdeşleştirilmek olarak algıladığından, şiddetli bir biçimde reddediyor. Kimliklerinin etnik kökeni üzerindeki “gizlilik perdesi” kaldırılmaya çalışıldığında da kuvvetli bir tepkiselikle öz be öz Türk olduklarını ileri sürüyorlar. Bugün geçimlerinin ve geleceklerinin yegâne güvencesi olarak kentlerde kurdukları işletmelerle ulusal ekonomiye başarılı bir biçimde eklenmiş Hemşinlinin bu tepkisi aslında şaşırıcı değildir ve eklenmelerinin teminatı olan ulus-devlet ideolojisiyle mülhem başat toplumsal kimliğe ters düşmek bir yana, tarihsel bu eklenmeye hanel getirebilecek sakıncalı bir öteki sıfatı giydirilmiş olan “etnik köken” savını tereddütsüz bir şekilde reddedeceklerdir. Onların bu reaksiyonel tutumlarında her ne kadar Kirzioğlu ve onu izleyen kimi yerel elitlerin, milliyetçi Türk tarih tezi doğrultusundaki propagandalarının önemli bir rolü olsa da, sırf bundan onları geniş Ermeni toplumunun bir parçası olarak göstererek toplumsal yazgılarını aynı tarihsel metin üzerinden okuma gayretkeşliği içindeki kimi yazarların tutumlarını da objektif ve iyi niyetli birer girişim olarak görmüyorum.⁶

6 Örnek bir çalışma için bkz. Alt, Aliye (2005) *Tarihin ve Bugünün Aynasında Hemşin Ermenileri*, İstanbul: Belge Yayınları. Bu çalışma yazarın 2005 yılında

Bugünkü konjonktürde, Hemşinliler açısından etnisite bağlamındaki rasyonelin, “etnik farklılıklarını ön plana çıkarmadan toplumsal hayata asimile olmayı seçmek” olduğu söylenebilir. Pastacılık mesleği etrafındaki örgütlenmeleri bunun somut bir göstergesidir. İşte elinizdeki kitap, Hemşinlilerin söz konusu tarihi ve toplumsal deneyimine ilk kez bir pencere açıyor ve bu deneyimin tanıklarının hayat hikâyeleri ve icra ettikleri pastacılık mesleği hakkındaki görüşleriyle özgün ve o denli de ilgi çekici bir derlemeyi bizlere sunuyor.

ERHAN GÜRSEL ERSOY

18 Ekim 2006, Ankara

Goethe Üniversitesi'ne sunduğu tez çalışmasından kitap haline getirilmiş olup, Hemşin toplumu hakkında genel Ermeni tarihi metinleri üzerinden “tahlil” ve tespitlerle özgün olmayan ve hatta Hemşinlilerden çok Ermeniler hakkındaki vulger tarihsel söyleme odaklanan bir inceleme yapmaktadır. Akademik alanda özellikle dikkat edilmesi gereken bu “ekolojik hata” (odağın kayması), sınırlı ideolojik bir tutumun kurbanı olup gözden kaçmış(!) Üstelik çalışmada Hemşin halkı hakkında sadece Almanya'ya göç etmiş birkaç kişiyle yapılan “röportaj” dışında hemen hiçbir özgül veriye rastlanmamaktadır ki, sadece literatürden bu konuda epeyce bir malumat toplanabilirdi.